

Szomorj György

Újra Bartókkal

Zenei évad-nyitány – hatvanadszor

Kulturális életünkben régen meghonosodott gyakorlat, hogy mindig az esztendő őszen induló, és a következő év nyarának közepéig tartó színházi és zenei évad kínálja a legtöbb művészi élményt e két műfaj közönségének. Az pedig mára immár éppen hat évtizedes hagyománnyá érett, hogy a hangversenyévad kezdete a 20. század legjelentősebb magyar zeneköltője, *Bartók Béla* 1945-ben, New Yorkban bekövetkezett halála napjához, szeptember 26-ához kötődik.

A jeles dátumot 1959-ben az első Budapesti Zenei Hetek intézménye emelte a rendezvénysorozatot indító rangos, ünnepi eseménnyé. A nemzetközi – és nem utolsósorban a magyarországi – zenei élet abban az esztendőben Joseph Haydnre, a bécsi klasszicizmus meghatározó alkotójára emlékezett halálának ötvenedik évfordulóján. Ezért talán érthető, hogy a hatvan évvel ezelőtti Haydn-ünnepségeket s egyben az akkori hangversenyévadot megnyitó koncertet annak a mesternek az emlékére rendezték meg, aki – három évtizednyi magyarországi aktív munkássága révén – minden külföldi alkotók között a legszorosabb szálakkal kötődött s kötődik ma is a magyar zenetörténethez.

Egy évvel később, 1960-ban Erkel Ferenc születésének másfél százados jubileumát ünnepelték tisztelői az évad küszöbén. Az új évad kiemelkedő mozzanata a jubiláris hangversénysorozat, az Operaház Ünnepi Hete, a Nemzetközi Erkel Ferenc Énekverseny és a Magyar Zeneművészek Szövetsége által rendezett Magyar Zenetudományi Konferencia volt. Mindezt az Erkel Színházban szeptember 26-án megtartott koncert nyitotta meg,

amelyen Ferencsik János Erkel, Liszt, Kodály és Bartók egy-egy alkotását vezényelte a Budapesti Filharmóniai Társaság Zenekara élén. A megemlékezés-sorozatot végül az Erkel Ferenc szülővárosában, Gyulán rendezett ünnepség zárta.

Újabb egy év után, 1961-ben kettős születésnap adott fényt az őszi eseményeknek. Az akkor megrendezett Liszt-Bartók-évben Liszt Ferenc születésének százötvenedik, Bartók Béla születésének pedig nyolcvanadik évfordulóját ünnepelte hazájuk és a művelt világ. Nehéz lenne utólag meghatározni, hogy akkor az öt egymás utáni napokon rendezett hangversenyek közül

melyik tekinthető évadnyitó koncertnek. Szeptember 24-én és 25-én Ernest Ansermet világhírű svájci karmester (nem mellékesen a matematika professzora) vezényelte a Magyar Állami Hangversenyzenekar két koncertjét a Zeneakadémián, illetve az Erkel Színházban. Mindkét alkalommal – az első koncertet Beethoven *Egmont-nyitányával* indítva – Liszt- és Bartók-művek szerepeltek a műsorban. Egy nappal később a Magyar Rádió Szimfonikus Zenekara élén a nem kevésbé neves dirigens, a Londonban született John Barbirolli lépett a karmesteri dobogóra a Zeneakadémia nagytermében, ahol Weiner, Bartók és Brahms egy-egy műve szólt meg a keze alatt. 27-én ismét az Állami Hangversenyzenekar adott koncertet, ezúttal Ferencsik János vezényletével az Erkel Színházban, kiemelten Liszt- és Bartók-művekkel a műsorban, és kiegészítve egy Lajtha-szimfóniával. Végül a Magyar Rádió Szimfonikus Zenekara játszott szeptember 28-án nyilvános Bartók-esten, Lehel György ve-

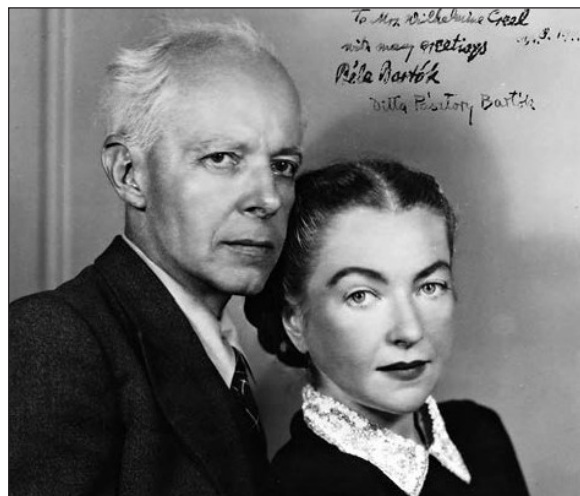
zenyletével a Rádió épületében. A hangverseny külön érdekessége volt, hogy előtte a világhírű Bartók-kutató, Denijs Dille professzor mondott bevezetőt.

Feltétlenül említést érdemel még, hogy másnap, szeptember 29-én a Moszkvai Rádió Szimfonikus Zenekarának tagjai töltötték be – vendég-együttesként – a Zeneakadémia pódiumát és Gennadij Rozsgyesztvenszkij lépett a karmesteri dobogóra. Koncertjük műsorában – Prokofjev és Sosztakovics egy-egy szimfóniája mellett – elhangzott Bartók III. zongoraversenye is Sándor György magyar-amerikai zongoraművész, Bartók egykori tanítványa előadásában. (Sándor György volt a III. zongoraverseny 1946. február 8-i bemutatójának is szólistája, amikor a mű zenekari kíséretét a Philadelphiai Zenekar látta el, élén Ormándy Jenővel.)

Az 1961-es, öt hétig tartó őszi rendezvénysorozat része volt még többek között a II. Zenetudományi Konferencia, valamint a Nemzetközi Liszt-Bartók Zongoraverseny, amelyen 21 ország 60 fiatal művésze vett részt. (A verseny I. díját – megosztva – Gabos Gábor és David Wilde nyerte.)

Az elmúlt hatvan esztendő során egyre inkább természetessé vált, hogy a szeptemberi évadnyitó hangversenyek középpontjába Bartók művészete került, s ezeken a koncerteken több-kevesebb rendszerességgel elhangzott a szerző III. zongoraversenye. Ezt azért érdemes figyelmünkbe vonni, mert a mai idősebb és középkorú hangversenylátogatók jelentős része abban a szerencsében részesült, hogy hat évtized alatt ezeken a koncerteken – és természetesen más alkalmakkor is – jó néhányszor hallhatta a háború utáni legalább két zongoraművészgeneráció jeles tagjainak előadásában a szerző hatyűdalának is tekinthető – a mű végét képező 17 ütem hangszerelésétől eltekintve –, utolsó befejezett alkotását. (Az említett 17 ütemben Serly Tibor végezte el a darab befejezetlenül maradt zenekari hangszerelését.) A háború után közvetlenül még hallható volt annak a nagy generációnak a zongorajátéka – előadásukban a III. zongoraverseny is, amelyben – többek között – Anda Géza, Fischer Annie, Bächer Mihály, Wehner Tibor, Tusa Erzsébet, Kentner Lajos és természetesen a már említett Sándor György nevével találkozhatunk.

Az őket követő, és a velük még jó ideig együtt szereplő újabb generáció nagyrészt éppen a szóban forgó hat évtized első felében jelentkezett. Maradva az őszi évadnyitó hangversenyeknél: emlékezhetünk – kiragadva közülük kettőt – az 1978. szeptember 25-i, Erkel színházi estére, amikor a III. zongoraverseny szólistája Schiff András volt, a közreműködő Állami Hangversenyzenekar élén

Bartók Béla és Pásztorj Ditta Amerikában

pedig Ferencsik János állt; valamint egy másik, három évvel későbbi, 1981. szeptember 25-én elhangzott évadindító koncertre, amelyen Kocsis Zoltán játszotta a versenyművet az Erkel Színházban, ugyanazzal a zenekarral, s ugyancsak Ferencsik János vezényletével.

Az előbbi hangversenyről a kor egyik ismert kritikusa, Sz. Farkas Márta írt beszámolót, s ebben Schiff András játékáról megjegyezte: „A fiatal generáció visszatekintő, a klasszikus Bartókot felfedező egyéni hangja tükröződött ebben az előadásban.” A kritikusnak ezt a mondatát azért érdemes sok év után is idéznünk, mert szavai természetesen érvényesek az akkor művészi útjára indult „fiatal generáció” minden tagjára. Kocsis Zoltán, Ránki Dezső, Schiff András, Jandó Jenő s az újabb fiatalok Bartók-interpretációja a 20. század harmadik harmadától kezdődően máig meghatározója lett letisztult és immár alighanem véglegesnek tekinthető Bartók-képünknek.

Ez a letisztultság és magától értetődő könnyedség jellemezte a legutóbbi, a 2019. szeptember 25-i évadnyitó hangversenyen a III. zongoraverseny szólistája, Ránki Dezső tolmácsolását is a Nemzeti Filharmonikusokkal, Hamar Zsolt vezényletével, a Művészetek Palotája Bartók Béla Nemzeti Hangversenytermében; mintha az egykori „fiatal generáció” interpretációs örökségként és tudatosan hagyáná ránk s az újonnan érkezőkre a versenymű autentikus – ám egyéni előadói szemlélettől sem mentes – arculatát. Ránki minden vonatkozásban professzionális interpretációjának egyik legfőbb erénye, hogy világosan, plasztikusan felmutatja Bartók „hatyűdalának” a klasszikus, háromtétéles

versenyművekre jellemző, szabályos formai építkezését; aminek felismerése mindig biztonságos fogódzót jelent a koncertlátogatóknak. Igaz: éppen a III. zongoraverseny, a bartóki életmű egyik, vagy talán a legnépszerűbb alkotásának befogadása – Kodály Zoltán axiómájával élve: megérzése – már régen nem okoz gondot a zenét a maguk számára életformává emelő hallgatók körében.

„... Szeretnék Anyu számára egy zongorakoncertet írni, ez a terv már régóta a levegőben lóg. Ha ezt ő 3-4 helyen eljátszhatná, akkor ez kb. már annyi pénzt jelentene, mint az az egyik elhárított megrendelés.” Bartók a fiának, New Yorkból Budapestre írt, 1945 elejéről származó levelében olvashatjuk ezt. Holott a III. zongoraversenyt már öt évvel korábban megrendelte a Boosey&Hawkes kiadó. A bemutatót a New York-i Filharmonikusok centenáriumi évadjára tervezték, s a szólista maga a zeneszerző lett volna. Bartók azonban csak a halála előtti utolsó hónapokban komponálta meg a művet, talán búcsúnak is szánva, második felesége, Pásztory Ditta számára. Pedig 1945 nyarán Bartókot még reménnyel töltötte el, hogy betegségéből hamarosan felépülve eleget tud tenni Yehudi Menuhin, a hegedűre írt szólószonáta megrendelője és bemutatója meghívásának Kaliforniába. A könnyedség, a derű, a napsugaras természetszemlélet, s a korábbi két versenymű zongora-szólamánál jóval egyszerűbb, áttetszőbb és könnyebben játszható zongora-letét némiképp igazolja, hogy sokak szerint Bartók ezúttal „női” versenyművet írt. Ennek ellenére, vagy talán éppen ezért, Pásztory Ditta, aki maga is megszenvedte férje egyre súlyosbodó betegségét és haldoklását – s persze az állandósult pénztelenséget –, csak jóval 1946-ban történt hazatérése után vállalkozott a III. zongoraverseny előadására.

Bartókék már amerikai tartózkodásuk elejétől, 1940-től megalázó anyagi gondokkal küszködtek. Bartók erről persze sokkal mértéktartóbban panaszkodott, mint egészségi állapotáról. Segítséget nemigen akart elfogadni. Holott időnként szép számmal akadtak támogatói, nem utolsósorban – sőt jelentős mértékben – zsidó művészek és mecénások köréből, akik enyhíteni akartak Bartók hozzá méltatlan amerikai fogadtatásán. Ujfalussy József Bartók-monográfiájában – példaként a fentiekre – ezt olvashatjuk: „Egykori tanítványa, Balogh Ernő zongoraművész, aki valóban sokat segített Bartóknak legnehezebb napjaiban, [...] elmondta, hogy mesterén nem volt könnyű segíteni. Az aggodalmasságig puritán volt anyagi ügyekben is, gyanakodva fogadott minden olyan juttatást vagy kísérletet, amiről nem tudta biztosan, hogy tel-

jesített feladata tiszteletdíja (a zenekari Concerto előlegét is csak nagy nehezen fogadta el Koussevitzkytól).”

A Concerto megszületését is, a III. zongoraverseny előtt két évvel megelőzte Serge Koussevitzky, illetve a Koussevitzky-alapítvány felkérése – 1000 dollár honorárium ellenében – egy zenekari mű komponálására. Koussevitzkyt a régi barát, Szigeti József mozgósította Bartók felkérésére. Bartókék nehéz anyagi helyzete mellett a zeneköltő egészségi állapota egyre romlott, külön figyelmet érdemel tehát, hogy – mások mellett – a támogatók között volt az 1940-es évek elején a Harvard egyetem is, amely vállalta Bartók kórházi költségeit, továbbá az Irving Berlin és Victor Herbert által alapított ASCAP (Amerikai Zeneszerzők, Szerzők és Kiadók Társasága), amely egy időben a Bartók piHENését szolgáló üdülést finanszírozta... Holott Bartók nem volt tagja a társaságnak.

Mindennek felemlítése azért érdemes, mert a III. zongoraverseny – amelyen Bartók már nagybetegen, s élete utolsó percéig dolgozott – derülátó, tavaszidéző, szelídebb, és talán valóban némiképp „női” hangja éppen a zeneköltő életereje utolsó fel lendülésében rögződött kottasorokba; egy végső és harmonikus megnyugvásba oldottan.

A Nemzeti Filharmonikusok szeptember-októberi koncertnaptárában Hamar Zsolt zeneigazgató írt „Újra Bartókkal” címen rövid felvezetést a zenei évad nyitányát képező hangversenyről: „Szeptember 25-e hagyományosan Bartók-program, de két évvel ezelőtt ártituk ezt a hagyományt: úgy gondoltam, hogy Kocsis Zoltán halálával minden idők egyik legnagyobb és legmeghatározóbb Bartók-előadóját veszítettük el, ezért rá emlékezve hirdettünk Bartók-gyászévet, amikor egy éven át nem játszottunk a zeneszerzőtől [...]; a most kezdődő évadtól ismét kiemelt szerep jut Bartóknak a műsorunkban.”

A koncertnaptár további oldalain már az est konkrét programjáról olvashatunk: „A hangverseny műsora Bartók és a női nem kapcsolatáról szól, olyan műveket vonultatva fel, amelyek közül kettő élete egy-egy nagy érzelmét örökíti meg hangokba foglalva, a harmadik pedig... általánosságban szól a férfi-nő problematikáról...”

Így került a műsorba első számként Bartók *Két arckép (Egy ideális – Egy torz)* című alkotása, melynek Ideális-tétele – néhány jelentéktelen változtatás kivételével – egy fiatalkori hegedűverseny első, Andante-tételével azonos. A versenymű a fiatal Geyer Stefi hegedűművésznő számára készült, aki iránt Bartók 1907-ben „földöntúli”, de viszonzatlan szerelmet érzett. „Az első tétel az én Önhöz szóló valomásom” – írta a lánynak küldött szenvedélyes le-

velében, amelyben le is kottázta a darab első, szóló hegedűre komponált motívumát. „Ez a maga Leitmotívja” – írta a kottakép mellé.

Az Andante-tétel, *Portré* címmel, nyilvános koncerten először 1911 februárjában szólalt meg, még önálló műsorszámként, Waldbauer Imre hegedűszólójával, és különösen megragadta a hangversenyen jelen lévő neves író, pszichoanalitikus, zenekritikus és zeneszerzőt, Csáth Gézát: „Az egész Portré egy hosszú, szüntelen dúdoláshoz hasonlít. A képzeletnek önkínzó és gyötrelmesen gyönyörű játéka ez – hangokkal. Főmotívuma az a négy hang, amelyet a szólóhegedű kezdetnél intonál (d`-fis`-a`-cis`), s amelynek sajtószerű erotikája a figyelmet rögtön megragadja. Egy csodálatosan színes, különös zenei rajz bontakozik ki előttünk...”

Nem sokkal később Bartók az *Andante*-tételt különválasztotta a tervezett hegedűversenytől, s megírta mellé ellentétét, a Geyer Stefi közönyösségét kifejező, s a hegedűszólót immár nélkülöző *Torz*-tételt. A két egymás mellé rendelt tétel azóta egy műként szerepel Bartók *œuvre*-jében, önálló opuszszámmal. (Geyer Stefi képe hamarosan elhalványult a zeneszerző lelkében, aki 1909 őszén feleségül vette Ziegler Mártát.)

A *Két arckép* (op. 5.) Ideális-tételének hegedűszólóját – az elején Geyer Stefi „Leitmotív”-jával – a szeptember 25-i koncerten Koppándi Jenő, a zenekar szólamvezető művésze szólaltatta meg – lenyűgözően!; s inkább felmagasztosítva, semmint erotikával telítetten a szeretett nő alakját a Bartók Béla nevet viselő hangversenyterem lélegzetelállító csendjében. A *Torz*-tételnél aztán a művész beült a zenekar második hegedűszólamába, hogy a tutti-ban részese lehessen a groteszk elemekkel tarkított, feszes, száguldó táncritmusok megszólaltatásának, a női arckép ziláltabb, olykor egyenesen démoni, zeneileg pedig scherzoszerű megformálásának. Amelyben a zeneszerző fordított értelemmel interpretálja a már ismert Leitmotívot...

Végül Bartók egyfelvonásos operája, *A kékszakállú herceg vára* szólalt meg, illetve elevenedett meg félszenírozott előadásban, a terem pódiumán, Hamar Zsolt zeneigazgató, az est karmestere rendezésében, akinek ez volt első ilyen jellegű munkája. A művész egy néhány nappal korábbi interjúban elmondta, hogy a rendezés „új szerelem” az életében, s hogy az elmúlt nyáron, két alkalommal, már előadásra került a produkció, de az igazi bemutató számára a szeptember 25-i előadás lesz!

A kétszereplős opera a koncert szünetét követően került színre Komlósi Ildikó és Palerdi András közreműködésével Judit és a Kékszakállú szerepében. A szünet idejére a rendezőség udvariasan ki-

tessékelte a teremből a teljes közönséget, aminek eredményeképp a várakozók csak találgathatták, milyen meglepetés vár rájuk a nézőtérre való visszatérés után. Bő fél óra elteltével ismét elfoglalták helyüket a nézők, a meglepetés pedig az volt, hogy a hangversenyterem orgonájának teljes felületét, elől a hatalmas sípokkal, s az alatta lévő széksorokat, a menyezettől a pódium legalsó széléig függő fekete függöny takarta, a pódium elején pedig egy rövid, a polgári lakásokban régebben szinte mindennapos zongora állt.

A zene megszólalása előtt hallhattuk Balázs Béla költői felvezető sorait: „Hajh, regő-rejtem...”, majd a pódiumon lépcsőzetesen elhelyezkedett, még homályba helyezett zenekar sorai közt megjelent a darab két szereplője. Kevés mozgással, egyik hangszercsoporttól a másikhoz lépve énekelték szólamukat, miközben a darabbéli hét ajtó egymás utáni felnyílását egy-egy hangszercsoport újabb s újabb megvilágítása jelezte. És amikor a zene az ötödik ajtóhoz ért, s felharsant a felvezető, sodró zenei folyamat végén, teljes zenekari fortéban a szédítő C-dúr csúcspont, akkor hirtelen leomlott az orgona elől a fekete függöny, s fényárban úszott, fénylett, szinte vakított az összes sokméteres orgonasíp, s a királynői hangszer hangja átfélt a zenekaron, az egész termen, s szólt diadalmasan az addig szintén lepel alá rejtett további nyolc rézfúvós is, és a fénylő pódium előterében Kékszakállú azt énekelte: „Lásd, ez az én birodalmam...!”

Talán nem egyedül e sorok írója érezte a nézőtérre: ez más, meglehet: több is, mint hogy a Kékszakállú feltárja Judit előtt – férfi a szeretett nő előtt – birodalma szépségét, hite szerinti nagyszerűségét. Ebben a rendezői olvasatban mintha maga Bartók tárná ki karját, s mutatná fel Stefi, Márta, Ditta és minden Juditok, s az egész világ előtt a maga fénylő birodalmát, századának zenéjét megújító törekvését. (A rendezésben tetten is érhető az utalás például Pásztor Dittára, amikor a hatodik ajtó feltárlásánál Judit odalép a pódium elejére állított zongorához, s felnyitja a klaviatúrát addig beborított fedelét.) A hetedik ajtó végül az addig is színes fényekbe mártott pódiumon a három korábbi aszszonyt jeleníti meg, a maguk „saját”, a szövegben megnevezett színeivel: pirossal a hajnalban, arannyal a délben és barnával az este lelt asszonyokat.

A hatvanadik évadnyitó, „Újra Bartókkal” címként viselő hangverseny reménnyel tölthette el mindazokat, akik a hazai zenekultúra e kivételes alkotó művésze által kijelölt útját, további sorsát szívükön viselik: a lassan magának helyet követelő, immár harmadik generációnál a zenés hagyomány jó kezében van és folytatolagos. Bartók itthon van!